

לשאל על "מה שאי אפשר לדבר עליו": ג'ואן רינגלהיים וראשיתו של המחקר על אלימות מינית ועל פרקטיקות חד-מיניות של נשים בזמן השואה

כשהחלה ג'ואן רינגלהיים בסוף שנות השבעים לחקור את החוויות של נשים בזמן השואה, היא שלחה לכמה חוקרי שואה ולכותבים בנושא עותקים של הצעת מענק מחקר וביקשה לדעת מה דעתם על הכיוון המחקרי שלה. בשנת 1980 היא קיבלה תשובה מאילונה כרמל, ניצולת שואה ומחברת של רומנים וספרי שירה על השואה. כרמל העירה על כוונתה של רינגלהיים "לחקור את היחסים בין נשים לשומריהן – גברים ונשים כאחד".¹ היא כתבה שמפגשים מיניים בין שומרי ס"ס לנשים יהודיות לא היו בגדר האפשר בגלל חוקי הראסנשאנדה (Rassenschande; חילול הגזע) שתוקנו הנאצים. לדבריה, מקרים יוצאים מן הכלל היו "נדירים מאין כמוהם" ולכן תחום המחקר הזה לא "יניב פירות".² כרמל ציינה שאומנם היו מקרים של "טובות מיניות תמורת הגנה": "בפולין, הן בגטאות הן במחנות, שימשה המיניות אמצעי לקנות הגנה מהשוטרים היהודים ומאנשים אחרים שהיו בעלי אמצעים וכוח. אבל אלו היו יחסים בתוך הקבוצה הנרדפת".³ ההבחנה בין מערכים שונים של פרקטיקות מיניות עוררה עניין רב אצל רינגלהיים והיא נעשתה שאלת המחקר העיקרית במאמרה המכונן משנת 1984, "הלא־אתי ומה שאי אפשר לדבר עליו: נשים והשואה".⁴ היא שאלה: "כיצד משפיעה [הבחנה] זו על האופן שבו אנחנו מבינים התנגדות והישרדות אצל נשים? איך אפשר להתעלם מהדרכים הספציפיות שבהן נשים נוצלו מינית או השתמשו בעצמן במיניות שלהן?"⁵ מכאן ואילך הקפידה רינגלהיים לתת את דעתה לנושאים שונים שקשורים למיניות, ובכלל זה ליחסים בהסכמה ובכפייה, למה שמכונה היום סחר חליפין מיני, להתעללות מינית, לאלימות בעלת מאפיינים מיניים

¹ Letter from Iiona Karmel to Ringelheim, November 24, 1980, Joan Ringelheim Papers, *United States Holocaust Memorial Museum Archives (USHMMA)*, 2/11

² שם.

³ שם.

⁴ Joan Ringelheim, "The Unethical and the Unspeakable: Women and the Holocaust," *Simon Wiesenthal Center Annual* 1, 4 (1984), pp. 69–87

⁵ שם, עמ' 73.

ולאונס, והתחילה לשים לב לפרטים הנוגעים למקום ולזמן שבהם התרחשו מפגשים אלו ולזהות המשתתפים בהם.⁶

חקר המיניות, הפרקטיקות המיניות והאלימות המינית בזמן השואה הוא היום תחום מחקר תוסס וצומח. ואולם זו התפתחות חדשה. כשהחלו חוקרות פמיניסטיות בעבודה זו בשנות השבעים, הן נתקלו בהתנגדותה של החברה, ביחס עויין ובמחלוקות פנים-פמיניסטיות. רינגלהיים מילאה תפקיד חשוב בייסודו ובקידומו של תחום זה. כדי להבין אילו נושאים עלו אז לדיון ובאילו אופנים התערבה רינגלהיים בוויכוחים שונים, פנית לארכיון האישי שתרמה רינגלהיים לארכיוני מוזיאון ארצות הברית לזכר השואה בין 2007 ל-2016. הפרויקט של רינגלהיים התמקד תחילה בניסיון לכלול את הנשים היהודיות ואת חוויית הרדיפה הייחודית שלהן בהיסטוריה של השואה. ככל שהתקדמה במחקרה נעשה לה ברור שמיניות היא תמה מרכזית בסיפוריהן של נשים רבות. מאמר זה מתמקד בעבודתה של רינגלהיים על אלימות מינית, ובהיקף מצומצם יותר נדרש גם לשאלותיה המוקדמות בעניין פרקטיקות חד-מיניות של נשים. נושאים אלו נבחרו לניתוח משתי סיבות: ראשית, אף על פי שנושאים אלו, יותר מאחרים, נחשבו אז "מחוץ לתחום" או בגדר טאבו, התעקשותה של רינגלהיים להבליט את חשיבותם סייעה לתת להם לגיטימציה כתחומי מחקר רציניים. שנית, מתגובות שונות לעיסוק המוקדם של רינגלהיים בנושאים אלו אפשר ללמוד מה היו הקשיים שעיימם התמודדו ניצולים וחוקרים כשביקשו להבהיר תפיסות של מיניות בשנות השלושים והארבעים ובשנות השמונים והתשעים. כשיזמו רינגלהיים ועמיתיה שיחות על נושאים שנתפסו נושאים ש"אי אפשר לדבר עליהם", הם הבינו שכדי להבחין בין סוגים שונים של מפגשים מיניים לצורך תיעוד היסטורי נדרשות מסגרות חדשות.

במאמר משנת 2020 התעמקה רגינה מילהויזר בשאלה מדוע נתקלו חוקרות פמיניסטיות במכשולים כשעסקו במחקר בתחום זה. מילהויזר הציעה הצעה מועילה. היא הציעה לחוקרים ולחוקרות לתת את הדעת לעובדה ש"הבנת מיניות ומפגשים מיניים" בזמן רצח עם היא "תלוית זמן", ולא לקבל כמובנות מאלהן "הנחות בנות זמננו על מגדר, כוח, מיניות ואלימות, אלא להראות שהן תלויות הקשר ולא עובדות של הטבע".⁷ מאמר זה מקבל את ההצעה של מילהויזר ובוחר את ה"מצביות" (situatedness) של רינגלהיים

⁶ Anna Hájková, "Sexual Barter in Times of Genocide: Negotiating the Sexual Economy of the Theresienstadt Ghetto," *Signs* 38, 3 (Spring 2013), pp. 503–533

⁷ Regina Mühlhäuser, "Understanding Sexual Violence during the Holocaust: A Reconsideration of Research and Sources," *German History* 39, 1 (2020), pp. 15–36, on p. 17. ראו גם את הדיון של מילהויזר במאפיינים הייחודיים של הניתוחים הפמיניסטיים של אונס שנעשו בשנות השבעים במאמרה "Reframing Sexual Violence as a Weapon and Strategy of War: The Case of the German Wehrmacht during the War and Genocide in the Soviet Union, 1941–1944," *Journal of History of Sexuality* 26, 3 (September 2017), pp. 366–401.

בהקשרה: רינגלהיים הייתה יהודייה פמיניסטית, לסבית וחוקרת של השואה שהשתתפה בדיונים פנים-יהודיים ופנים-פמיניסטיים על הפוליטיקה של המיניות בין 1978 (השנה שבה החלה בעבודתה על נשים והשואה) ובין 1993 (השנה שבה נפתח לציבור מזויאון ארצות הברית לזכר השואה).⁸ כמו כן, על ידי ניתוח כלילת שאלות מחקר על "לסביות" בעבודתה של רינגלהיים מראה מחקר זה שעבודתה המוקדמת הטרימה את המאמצים הנוכחיים לעסוק בהיסטוריה של השואה מנקודת מבט קווירית.⁹ בשנים האחרונות פעלה אנה הייקובה לחשוף היסטוריות קוויריות של השואה, לאסוף אותן ולכתוב עליהן, ובתוך כך זיהתה מערכת של אתגרים מתמידיים, ובכללם ההומופוביה שחלחלה לתיאורים של ניצולים וניצולות והיעדר שאלות על חוויות קוויריות במתודולוגיות של מוסדות מרכזיים להיסטוריה שבעל פה.¹⁰ רינגלהיים פעלה בזמן שמוסדות אלו התפתחו, והיא חזרה וניסתה לייסד מתודולוגיות לעיסוק בהיסטוריה שבעל פה, לקדם את המחקר המדעי בתחום ולכתוב חומרים חינוכיים שיחתרו לכלול נקודת מבט קווירית – אבל נתקלה בהתנגדות מהסוג שתיארה הייקובה. מוסדות רבים (בייחוד ארגונים שעוסקים בהיסטוריה שבעל פה) לא כללו רשמית שאלות שנוגעות למיניות, ובייחוד לקוויריות, ופעמים רבות ראו בנושאים אלו נושאים לא ראויים. שחזור הגישה הייחודית של רינגלהיים יכול לספק היסטוריזציה מלאה יותר של הקושי לעסוק בהיסטוריה של השואה מנקודת מבט קווירית.

אני טוענת שכאשר שאלה רינגלהיים שאלות על מיניות ועל אלימות מינית בזמן השואה היא לא רק נאלצה להתמודד עם עשרות שנים של שתיקות, מיתוסים, הנחות מוטעות ואי-הבנות, אלא גם לנווט במחלוקות שניטשו באותה עת על פוליטיקה מינית ועל תודעת השואה. רינגלהיים יכלה לשאול בשלב מוקדם כל כך על אלימות מינית ועל פרקטיקות

⁸ אני מתייחסת לרינגלהיים כאל לסבית משום שכך היא מזהה את עצמה.

⁹ Jennifer Evans, "Why Queer German History?," *German History* 34, 3 (2016), pp. 371–384. ראו גם: Anna Hájková et al., "Forum: Holocaust and the History of Gender and Sexuality," *German History* 36, 1 (2018), pp. 78–100 במירכאות משום שאף על פי שרינגלהיים ופמיניסטיות אחרות התעניינו בשנות השמונים ב"לסביות" בשואה, היום המחקר מכיר בכך שתווית זו לא תמיד משקפת במדויק את האופן שבו ניצולות או קורבנות זיהו את עצמן. אף על פי כן, רינגלהיים ואחרות ביקשו למצוא דוגמאות לנשים שחיפשו קשרים עם בנות מינן בזמן השואה.

¹⁰ Anna Hájková, "Why We Need a Queer History of the Holocaust," *Novara Media*, January 27, 2020. ראו גם: Anna Hájková, *Menschen ohne Geschichte sind Staub: Homophobie und Holocaust*, Göttingen: Wallstein Verlag (2021) היסטוריה הם אבק: הומופוביה והשואה". הייקובה כתבה שחוקרות פמיניסטיות גרמניות, עובדות המזויאון ואקטיביסטיות שפכו אור על האופן שבו השפיעה הומופוביה על המאמצים להנציח את השואה, אבל עבודתן בשפה הגרמנית לא הייתה מוכרת, בייחוד בעולם המחקר הדובר אנגלית. הייקובה דנה בהרחבה גם בגישה שלה בנוגע לצורך לבחון את השואה מנקודת מבט קווירית ובתועלת שאפשר להפיק מגישות פוליטיות שמקובלות בלימודים קוויריים. היא הסבירה שתיאור מפגשים מסוימים כ"קוויריים", ולא כ"הומוסקסואליים" או "לסביים", הוא דרך כלילית יותר לדון ביחסים חרמיניים שקיימו אנשים גם אם לא הזדהו באותו זמן עם תוויות אלו.

חד-מיניות של נשים בזמן השואה, ואולי אף הייתה מוכרחה לשאול עליהן, בעיקר בגלל המעורבות שלה בשיחות של חוקרות פמיניסטיות וקבוצות פוליטיות (לסביות). מאמר זה משלב בין ההיסטוריוגרפיה של לימודי השואה, תולדות תודעת השואה, ההיסטוריה היהודית האמריקאית של המחצית השנייה של המאה העשרים והיסטוריות של הגל השני של הפמיניזם. למאמר חמישה חלקים. החלק הראשון מתאר את הקרקע הפוליטית והאינטלקטואלית שבה מצאה רינגלהיים בשנות השבעים בסיס פמיניסטי לחקר השואה. החלק השני שם דגש על האופן שבו שאלה רינגלהיים ניצולות שואה שאלות על מין בראיונות לצורך תיעוד שבעל פה בשנים 1979–1984. החלק השלישי מנתח נקודות נפוצות בדיוני הכנס "נשים שורדות: השואה" (1983), שבהן הסתמנו אלימות מינית ו"לסביות" כנושאים שנויים במחלוקת. החלק הרביעי בוחן את האופן שבו המשיגה רינגלהיים את הנושאים האלה בכתב היד שלה שלא פורסם. החלק החמישי מתמקד במאבקה של רינגלהיים לשלב נושאים אלו בעבודתה כמנהלת המחקר של תצוגת הקבע במוזיאון ארצות הברית לזכר השואה. לסיכום אעלה כמה הרהורים על מה שלדעתי אפשר ללמוד מהיסטוריה זו של גישות פמיניסטיות ואילו השלכות יש לה על העבודה הנמשכת שלנו היום.

הקשרם של דברים

עבודתה של רינגלהיים בסוף שנות השבעים ובראשית שנות השמונים נעשתה בשלושה הקשרים שהיו פעמים רבות קשורים זה לזה: הוויכוחים של יהודי אמריקה על עתיד המשפחה היהודית; הוויכוחים הפמיניסטיים על מיניות ועל פיתוח היסטוריה של נשים; והתרחבות תודעת השואה בארצות הברית. תחילה, בשנות השבעים, חזר וניטש בקהילות היהודיות בארצות הברית ויכוח ששיקף חרדה רבה בנוגע לעתיד העם היהודי. לפי ניתוחו של מייקל סטאוב, חרדה זו נבעה מהתפיסה שראתה במהפכה המינית, בהתרחבות הפעילות למען זכויות לסביות והומוסקסואלים, בשחרור האישה ובצמצום שיעורי הילודה סכנות המאיימות על עתיד העם היהודי.¹¹ רבנים רבים ופרשנים אחרים ביטאו ציפיות מסוימות מנשים יהודיות, והללו מוסגרו פעמים רבות כחובות שנובעות מהאבדות בשואה – בראש ובראשונה, החובה ללדת הרבה ילדים יהודים. על פי השקפה זו, זהות הנשים היהודיות סימלה ילודה, אימהות ומשפחה, ובסופו של דבר הישרדות יהודית.¹² למשל, "המצווה התרי"ד" של הרב אמיל פקנהיים, שקבעה כי "אסור ליהודים לתת להיטלר

¹¹ Michael Staub, *Torn at the Roots: Jewish Liberalism in Crisis*, New York: Columbia University Press (2002).

¹² סטאוב מתמקד בוויכוחים אלו בפרק "האם אתם נגד המשפחה היהודית? הוויכוח על המהפכה המינית" בספרו *Torn at the Roots*. ראו גם: Karla Goldman, "The Longing for Jewish Homes, Jewish Babies, and the Trouble with Jewish Women," special issue on Women and Gender, *American Jewish History* 104, 2/3 (2020).

ניצחונות שלאחר המוות" על ידי תרומה להשמדת היהדות או לשכחת השואה, שימשה לעיתים קרובות כדי לבקש ממשפחות יהודיות להביא לעולם ילדים רבים.¹³

כיוון שבזמן ההוא תמך הפמיניזם ביציאת נשים לעבודה ובחופש בחירה בענייני ילודה וערער על התפקידים המגדריים המסורתיים, הוא נתפס לדבריה של סוזנה השל "איום על ההישרדות היהודית, סכנה שיש להתנגד לה ולא מטרה שיש לתמוך בה".¹⁴ פמיניסטיות יהודיות אימצו הן את היהודיות שלהן הן את הפמיניזם שלהן ונפגעו כשיהודים אחרים האשימו אותן – בשל המחויבויות הפוליטיות שלהן – ב"הפגמת האנטישמיות".¹⁵ סטאוב אף הראה שביטויים של הומופוביה היו קשורים פעמים רבות לחרדה לעתידה של המשפחה היהודית: בשנות השבעים והשמונים טענו כמה אישים יהודים בולטים שהומוסקסואליות קשורה לבחירה באורח חיים סוטה שפוגע בין השאר במאמצים להגברת הילודה.¹⁶ האיבה לפמיניזם ולתנועה לזכויות הקהילה הגאה עוררה רגשות מעורבים וקשים אצל פמיניסטיות, הומוסקסואלים ולסביות ממוצא יהודי. בשנת 1976 כתבה האקטיביסטית בתיה באומן שבגלל היעדר הקבלה הזו היא הרגישה שאינה יכולה "לבטא את זהותה הלסבית בקהילה היהודית של הזרם המרכזי".¹⁷ מובן שבאותן שנים רווחו צורות שונות של הומופוביה אנטי־לסבית בכל החברה האמריקאית, שהיו שזורות במיוחד בלחץ – בעיקר מצד נוצרים שמרנים – לחזור למה שכונה "ערכי המשפחה".¹⁸ פמיניסטיות לסביות יהודיות נעשו מעורבות מיד בכל הדיונים האלה.

בו בזמן עיצב את המחקר של רינגלהיים גם ההקשר השני שהוזכר – הוויכוחים המשתנים תמיד בנושא המיניות שניטשו בקרב חוגים פמיניסטיים. בסוף שנות השבעים התווכחו פמיניסטיות על הטרוסקסואליות, על דינמיקה מינית פטריארכלית ועל תפקיד הפמיניזם הלסבי בתנועה לשחרור האישה. בסופו של דבר הסתעפו מדיונים אלו דיונים

¹³ Zoë Waxman, "Testimonies as Sacred Texts: The Sanctification of Holocaust Writing," *Past and Present* 206, Issue suppl. 5 (2010), pp. 321–341, on p. 328. ראו גם: Emil L. Fackenheim, "Jewish Existence after the Holocaust," in: Roger S. Gottlieb (ed.), *Thinking the Unthinkable: Meanings of the Holocaust*, New York: Paulist Press (1990), pp. 224–239.

¹⁴ Susannah Heschel, *On Being a Jewish Feminist*, New York: Schocken Books (1983), p. 5.

¹⁵ Joyce Antler, *Jewish Radical Feminism: Torn at the Roots*, p. 271. ראו גם: Staub, *Torn at the Roots*, New York: New York University Press (2018).

¹⁶ Staub, *Torn at the Roots*, p. 247.

¹⁷ Batya Bauman, "Ten Women Tell... The Ways We Are," *Lilith*, December 3, 1976. מצוטט בתוך: Staub, *Torn at the Roots*, p. 276.

¹⁸ Dagmar Herzog, *Sex in Crisis: The New Sexual Revolution and the Future of American Politics*, New York: Basic Books (2008); Seth Dowland, *Family Values and the Rise of the Christian Right*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press (2015).

נוספים על כל סוגי המיניות, על פורנוגרפיה ועל אלימות נגד נשים.¹⁹ פמיניסטיות ניסחו מסגרות מושגיות מגוונות לדיון במיניות בחברה האמריקאית והתווכחו בלהט על התפקיד של מין בחיים של נשים. ויכוחים אלו הם שהובילו למה שמכונה בפי רבים "מלחמות המין הפמיניסטיות". מלחמות המין תוארו לעיתים קרובות כקרב בין שני "צדדים" – פמיניסטיות שמתנגדות לפורנוגרפיה ופמיניסטיות "פרו-סקס". ואולם החוקרת לורנה ברייסול המליצה לא מכבר לחשוב עליהן מחדש כעל "סדרה דינמית ורב-ממדית של עימותים, קשרים וחילופי דברים בין קבוצות שונות, שרק כמה מהן פמיניסטיות", בנושא משמעות המין.²⁰ חוקרים רבים סבורים שמלחמות המין התחילו בשנת 1982 בכנס "החוקרת והפמיניסטית" בבארנרד קולג'.²¹ הדי הוויכוחים שניטשו בכנס נשמעו בכל רחבי הסצנה הפמיניסטית של ניו יורק באותו הזמן שעסקה רינגלהיים במחקר שלה.

חוקרות פמיניסטיות עבדו גם על פיתוח התוכניות הראשונות ללימודי נשים והקורסים הראשונים על היסטוריה של נשים באוניברסיטאות אמריקאיות. הן האמינו בתרומה הממשית שחקר נשות העבר והכתיבה עליהן עשויים לתרום לניסוח פתרונות פוליטיים ודרישות פוליטיות בהווה. לדברי ג'ואן סקוט, הן שימשו "זרוע הפקת הידע של תנועה פמיניסטית רחבה שהייתה מסורה לשינוי חברתי רדיקלי".²² חוקרות אלו עוררו חשש לפעמים. בשנת 1979 שאלה מראיית את גרדה לרנר, שברחה מאירופה הנאצית ב-1939 והייתה ממייסדות תחום הידע של היסטוריה של נשים, אם ההתרכזות בנשים היא "דרך מתחרה להתבונן בעבר". לרנר דחתה טענה זו בתוקף.²³ לדבריה, היסטוריה של נשים מבקשת להוסיף על התיעוד ההיסטורי ולא לגרוע ממנו. תחושת הדחיפות הפוליטית שביסוד פיתוח תחום זה אילצה את החוקרות הפמיניסטיות לערער על נרטיבים מקובלים, ובכלל זה – במקרה של רינגלהיים – על הנרטיב המיינסטרימי המקובל של השואה.

¹⁹ רבים מן הוויכוחים האלה שורטטו באסופת מאמרים: *Caught Looking, Inc., Caught Looking: Feminism, Pornography, and Censorship*, Seattle: Real Comet Press (1988).

²⁰ Lorna Bracewell, *Why We Lost the Sex Wars: Sexual Freedom in the #MeToo Era*, Minneapolis: University of Minnesota Press (2021), p. 14. ברייסול והוגות אחרות הרחיבו את הדיון באמצעות מחשבה על גישות פמיניסטיות לעומת גישות לא-פמיניסטיות או אנטי-פמיניסטיות למיניות.

²¹ מאמרי הכנס התפרסמו ב: Carol S. Vance (ed.), *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*, Boston: Routledge (1984). Rachel Corbman, "The Scholars and the Feminists: The Barnard Sex Conference and the History of the Institutionalization of Feminism," *Feminist Formations* 27, 3 (Winter 2015), pp. 49–80.

²² Joan W. Scott, "Feminism's History," *Journal of Women's History* 16, 2 (2004), pp. 10–29.

²³ Interview with Gerda Lerner by Alice Richman, November 29, 1979. Papers of Gerda Lerner, Schlesinger Library, Harvard University, 2/4.

ולבסוף, השואה נעשתה חשובה ביותר בתודעה ההיסטורית הקולקטיבית של האמריקאים – תופעה שמכונה במחקר "התרחבות תודעת השואה".²⁴ שנת 1978, שבה שודרה באן-בייסי סדרת הטלוויזיה "שואה", הייתה שנת מפתח. באותה שנה ייסד הנשיא ג'ימי קרטר את ועדת הנשיא לענייני השואה, שהמטרה העיקרית של חבריה הייתה להמליץ על הדרך היעילה ביותר להנציח את השואה בארצות הברית. בסופו של דבר המליצו חברי הוועדה להקים מוזיאון חינוכי, והמלצה זו הובילה להקמת המועצה האמריקאית להנצחת זכר השואה ובסופו של דבר להקמת מוזיאון ארצות הברית לזכר השואה. מיסוד זה אותת שמכאן ואילך ישמש זיכרון השואה אבן בוחן מוסרית בשיח הפוליטי הלאומי.²⁵ הוועדה, ואחר כך המועצה, החלו לעצב את נרטיב המיינסטרים שיוצג לציבור האמריקאי בנושא רדיפת היהודים בשואה. נרטיב זה לא כלל במפורש נשים, לא כל שכן עניינים שקשורים למיניות.

כדי לבחון את רינגלהיים בהקשרים אלו יש להתחקות בקצרה על דרכה האינטלקטואלית. לאחר שקיבלה בשנת 1968 דוקטורט בפילוסופיה מאוניברסיטת בוסטון היא לימדה קורסים אקדמיים על גזענות, על אנטישמיות ועל השואה. בשנות השישים הייתה מעורבת בפעילות למען זכויות אדם ונגד מלחמת וייטנאם, אבל לא עסקה ישירות בפוליטיקה ובתיאוריה פמיניסטיות עד שפיתחה בשנת 1973 קורס שכותרתו "מסכות המין והאהבה".²⁶ אחד הטקסטים המרכזיים בקורס היה חיבורה של הפמיניסטית הרדיקלית שולמית פיירסטון (Firestone), "הדיאלקטיקה של המין". עמדותיה הביקורתיות של פיירסטון על תפקידים מגדריים, מיניות וילודה ועל חלוקת עבודה מגדרית סייעו לרינגלהיים לעצב את הסילבוס של הקורס.²⁷ בי-1975 יזמה רינגלהיים את סדרת ההרצאות "פמיניזם – הווה ועתיד" והזמינה הוגות פמיניסטיות לספר איך השפיע הפמיניזם על עבודתן.²⁸ הדיונים על תיאוריות פמיניסטיות ולימודי נשים הביאו אותה לתהות מדוע לא נבחנה השואה בכלים אנליטיים אלו. בלי ניסיון הוראה זה, כתבה רינגלהיים, היא לעולם לא הייתה מעלה על דעתה "לקשור בין נשים לשואה, קל וחומר לכתוב על סוגיה זו".²⁹

²⁴ Edward Tabor Linenthal, *Preserving Memory: The Struggle to Create America's Holocaust Museum*, New York: Viking (1995), p. 12

²⁵ פיטר נוביק מותח ביקורת חריפה על התרחבות תודעת השואה בחברה האמריקאית. ראו: Peter Novick, *Holocaust in American Life*, New York: Houghton Mifflin (1999)

²⁶ היא לימדה את הקורס הזה באוניברסיטת ברידג'פורט.

²⁷ Joan Ringelheim, "Experience in Women's Studies and the Humanities," undated, Ringelheim Private Collection

²⁸ שם. סדרת ההרצאות התקיימה באוניברסיטת מדינת ניו יורק בסטוני ברוק. עם הדוברות נמנו וירגיניה הלד (Held), קתרין סטימפסון (Stimpson), ננסי הרטסוק (Hartsock), סנדרה הארדינג (Harding) וסוזן רליי (Relyea).

²⁹ שם.

ב-1980 הוחלט באוניברסיטת מדינת ניו יורק בסטוני ברוק שלא לתת לה קביעות. אף שעברה בהצלחה את כל השלבים במסלול הקביעות – הן חברי המחלקה הן ההנהלה הצביעו בעד – החליט נשיא האוניברסיטה שלא להעניק לה אותה. אחד הנימוקים המוצהרים העיקריים להחלטה זו היה שרינגלהיים לא פרסמה די מאמרים אקדמיים. ועדה של הפקולטה תמכה בניסיונותיה לערער על ההחלטה, אבל ניסיונות אלו לא צלחו. רינגלהיים עברה אפוא לעיר ניו יורק ונעשתה עמיתה במכון למחקר בהיסטוריה (Institute for Research in History). המכון, שבראשית דרכו לא היה מוסד פיזי ממשי אלא קהילה של חוקרים עצמאיים, סיפק שיוך מוסדי לחוקרות פמיניסטיות שהתמודדו על משרות אקדמיות קבועות בזמן המשברים הכספיים של העשור.³⁰ רינגלהיים לא לימדה עוד והתרכזתה כל כולה במחקר שלה. היא נועצה בחוקרים וחוקרות אחרים, ובהם ראול הילברג (Hilberg), מריון קפלן (Kaplan), רנטה ברידנטל (Bridenthal) ואטינה גרוסמן (Grossmann), יצרה קשרים עם עוד ניצולות והגישה בקשות למענקי מחקר למימון עבודתה. היא קשרה קשרים עם פמיניסטיות רדיקליות משפיעות מהקולקטיב הפמיניסטי הרדיקלי רדסטוקינגס, ובכללן טייגרייס אטקינסון (Atkinson) ואנדריאה דבורקיין (Dworkin).³¹ היא אף התיידדה עם מחברות והוגות לסביות יהודיות בולטות, כמו אירנה קלפפיש (Klepfisz) ומלאני קיי/קנטרוביץ (Kaye/Kantrowitz). היא שאבה כוח מרשת הקשרים ההולכת וגדלה שיצרה בזכות קולקטיבים פמיניסטיים שונים. השאלות שלה על נשים והשואה נוסחו בעקבות שיחות עם חברות קבוצות אלו.

בשנים אלו נחשב חתרני לשאול על נשים – קל וחומר על אלימות מינית או על מפגשים חד-מיניים. אולי היום נראה מובן מאליו לבחון את ייחודיות הקרבון של נשים יהודיות, הן כנשים הן כיהודיות, בייחוד כשאנחנו מצוידים בכלים אנליטיים דוגמת תיאוריית הזהויות המצטלבות (intersectionality), אבל בזמנו נתקלו השאלות של רינגלהיים בהתנגדות עצומה.³² במכתב של הסופרת סינתיה אוזיק לרינגלהיים, שנכתב בשנת 1980 בתגובה לאותה הצעת מחקר שעליה הגיבה כרמל, הביעה אוזיק התנגדות לבסיס הצעתה של רינגלהיים. היא כתבה שהפרויקט שלה "רואה בלימודי השואה תחום שכפוף ללימודי נשים"; מטענתה שרינגלהיים "כוללת 'יהודים' תחת 'נשים', לא 'נשים' תחת 'יהודים'". עולה מסגור שמתחרה בזה של רינגלהיים.³³ אוזיק השוותה את

³⁰ Nina Kressner Cobb, "Necessity Was the Mother: The Institute for Research in History," *The Public Historian* 2, 3 (Spring 1980), pp. 77–85.

³¹ Marjorie Lightman, conversation with author, November 23, 2022.

³² Kimberlé Crenshaw, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics," *University of Chicago Legal Forum*, 1989.

³³ שם. המשפט שמרבים לצטט ממכתבה של אוזיק קבע שרינגלהיים, על פי השקפתה, "שאלה שאלה לא-מוסרית, שאלה שמקרכת אותנו אף יותר לעקירת היהודים מן ההיסטוריה". רינגלהיים כללה מובאה זו במאמרה, "Thoughts about Women and the Holocaust," in: Gottlieb (ed.), *Thinking the Unthinkable*, pp. 141–149, on p. 144, וכן במאמרה

רינגלהיים ל"רוויזיוניסטים" (המונח ששימש באותו זמן לתאר מכחישי שואה) ואמרה שעבודתה "לאירלוונטית", "מסוכנת" ו"לא-מוסרית".³⁴ פרשניות ופרשנים אחרים ציינו באוזני רינגלהיים שהקורבנות לא נרצחו כגברים או נשים אלא כיהודים; היו שהאשימו אותה שהיא מפרידה בין יהודים "כמו שעשו הנאצים".³⁵ רינגלהיים הסכימה כמובן ש"כל היהודים היו אמורים להיות שותפים לגזר דין המוות שגזרו עליהם הנאצים", אך ציינה ש"לא כל הגברים והנשים היו שותפים לו באותה דרך", ואלו הם ההבדלים שבדעתה לחקור.³⁶

מאמרה של רינגלהיים "הלא-אתי ומה שאי אפשר לדבר עליו" השתמש בתיאוריה הפמיניסטית כדי להתעמת עם נרטיב המיינסטרים על השואה. במאמר טענה ש"חיי הנשים מוצגים בדרך ניטרלית, 'מנקודת מבט אנושית' לכאורה, שלאחר בחינה מתברר שהיא נקודת מבט גברית".³⁷ רינגלהיים השיבה ישירות לסוג הביקורת שמתחו עליה אנשים כמו אוזיק: "ממש כשם שמי שכותבים על השואה מ'נקודת המבט האוניברסלית של הרוע' מתעלמים מיהודים, כך מי שכותבים מ'נקודת המבט האוניברסלית של האדם' מתעלמים מנשים".³⁸ במאמר ציטטה את ג'ואן קלי, חוקרת פורצת דרך של ההיסטוריה של נשים, שטענה שחוקרים אינם יכולים עוד להניח ש"נקודות המפנה החשובות בהיסטוריה [ובכללן השואה] משפיעות על מין אחד באותו אופן שבו הן משפיעות על המין האחר".³⁹ רינגלהיים התבססה גם על מאמר של דבורקין על קורבנות יהודית במגזין Ms. והפנתה לתיאוריה הפמיניסטית של הפילוסופית ננסי הרטסוק, שהדגישה את הערך של נקודת מבטן של נשים על חוויות חייהן בחברות פטריארכליות. כלילתן של מובאות אלו הראתה שרינגלהיים לא דגלה רק בכלילת נקודות מבט נשיות, אלא גם בכיסוס מחקרים על תיאוריות פמיניסטיות.

Gender and the Holocaust," in: Dalia Ofer and Lenore J. Weitzman (eds.), *Women in the Holocaust*, New Haven, CT: Yale University Press (1998), pp. 340–350, on pp. 348–349.

Letter from Cynthia Ozick to Joan Ringelheim, October 30, 1980. Joan Ringelheim Papers, USHMM, 2/23 ³⁴

Laurel Vlock, "Women Surviving the Holocaust," *Jewish Spectrum* (TV program) Interview, 1983, Joan Ringelheim Papers, USHMM, 6/13 ³⁵

.Ringelheim, "Thoughts about Women and the Holocaust," p. 148 ³⁶

.Ringelheim, "The Unethical and the Unspeakable," p. 73 ³⁷

שם, עמ' 74. ³⁸

Joan Kelly, "The Social Relations of the 1976-קלי ג'ואן קלי מ-1976, *Sexes: Methodological Implications of Women's History*," *Signs* 1, 4 (Summer, 1976), pp. 809–823, on p. 812 ³⁹

תיעוד בעל פה: הראיונות המוקדמים של רינגלהיים

בין 1979 ל-1984, בעודה עובדת במכון, ראינה רינגלהיים עשרים נשים ניצולות השואה בשיטת ההיסטוריה האוראלית "מלמטה" (grassroots).⁴⁰ לצורך הראיונות היא ניסחה בקפידה שאלון – חריג מאוד באותו זמן – שכלל שאלות על יחסים רומנטיים ואסטרטגיים, וסת, היריון, הפלות, סחר חליפין מיני ואלימות מינית. גישה זו שאבה השראה מעבודתן הפוליטית של פעילות פמיניסטיות. את שאלותיה על אונס, למשל, ניסחה בהשפעת ספרה של העיתונאית היהודייה האמריקאית סוזן בראונמילר משנת 1975, "בניגוד לרצוננו: גברים, נשים ואונס", שבו הוגדר אונס ביטוי של כוח ולא של תשוקה.⁴¹ בסקירה שכתבה רינגלהיים על "בניגוד לרצוננו" בשנת 1976 היא ביטאה הסכמה עם הנחת יסוד זו, ובשיחותיה עם ניצולות התבססה על מסגור מחדש זה.⁴² היא נדרשה גם לסוגיית האשמת הקורבן, שהייתה סוגיה מרכזית בראיונות שלה.

הריאיון הראשון שלה היה עם הניצולה סוזן צ'רניאק-ספאץ (Cernyak-Spatz), פרופסורית לספרות גרמנית, ב-2 באוגוסט 1979. כששוחחו השתיים שנה קודם לכן אמרה צ'רניאק-ספאץ לרינגלהיים שלמגדר לא הייתה שום השפעה על החוויות שלה בשואה. ואולם שאלותיה של רינגלהיים הביאו אותה לבחון את זיכרונותיה בדרכים חדשות. כשסיפרה בריאיון על חוויותיה בטרזיינשטט, באושוויץ וברוונסבריק, היא הרחיבה את הדיבור על תפקידים מגדריים, מפגשים רומנטיים, יחסי מין ו"רומנים" בין שומרי ס"ס לאסירות – כולם נושאים שפחות משנה קודם לכן נראו לה "חסרי חשיבות".⁴³ כששבה רינגלהיים לביתה של צ'רניאק-ספאץ בקיץ 1982 לביקור חברי, אמרה צ'רניאק-ספאץ פתאום: "נאנסתי באושוויץ".⁴⁴ רינגלהיים התלבטה אם להגיב כחברה, כפמיניסטית או כחוקרת.⁴⁵ צ'רניאק-ספאץ אמרה שזו הייתה אשמתה, ורינגלהיים הסבירה לה ש"זה מה שקורבנות אונס אומרות בדרך כלל" וניסתה לשכנע אותה שזו לא הייתה אשמתה.⁴⁶

40 Joan Ringelheim, "Women and the Holocaust: A Reconsideration of Research," *Signs* 10, 4 (Summer 1985), pp. 741–761.

41 היסטוריוניות פמיניסטיות, ובהן מילהויזר, הייקובה ופסקל בוס, כתבו שבראונמילר העלתה לראשונה את הנושא של אונס בזמן השואה כנושא מחקר אפשרי בספרה "בניגוד לרצוננו", אבל כיוון שבשנת 1976 רינגלהיים עדיין לא התמקדה בכתובה על השואה היא לא העירה על הקשרים האלה בסקירה שכתבה.

42 Joan Ringelheim, "Sauce for the Goose," *CrossCurrents* 25, 4 (Winter 1976), pp. 454–458, on p. 455.

43 Oral History Interview with Susan Cernyak-Spatz, August 2, 1979, *USHMMA*, Joan Ringelheim collection, 2007.416.13.

44 Joan Ringelheim, "Genocide and Gender: A Split Memory," for the conference, "Memory and the Second World War in International Comparative Perspective," Amsterdam, April 26–28, 1995, p. 11, Joan Ringelheim Papers, *USHMMA*, 3/14.

45 ש.ם.

46 ש.ם.

רינגלהיים הייתה נבוכה ולא שאלה אותה שאלות נוספות.⁴⁷ לאחר ביקור זה ניסחה רינגלהיים שאלות על אלימות מינית כדי שבפעם הבאה שניצולה תבחר לדבר על זיכרונות מסוג זה היא תהיה מוכנה.⁴⁸

בראיונות הבאים הסתייעה רינגלהיים במתודולוגיות פמיניסטיות של היסטוריה שבעל פה: היא טיפחה דינמיקה של שיתוף פעולה עם המרואיינות שלה והתייחסה לניצולות כמומחיות לחוויות שלהן עצמן.⁴⁹ היא הפצירה בהן להאמין שהזיכרונות שלהן ראויים לתייעוד ולמחקר, בייחוד אלו שנראו "מחויף לתחום". רינגלהיים אף שמרה על קשר עם אותן נשים – ברוב הראיונות הן מזכירות שיחות טלפון קודמות ביניהן. רינגלהיים נסעה לבתייהן להקליט את הראיונות כדי שהנשים ירגישו בנוח. פעמים רבות היא חזרה לבית הניצולה כעבור שבועות או חודשים כדי להקליט זיכרונות נוספים שצפו כנראה לאחר הריאיון הראשון. לעיתים קרובות, דווקא באותם מפגשי המשך הרגישו הנשים שהן יכולות לדבר על אלימות מינית.

במאי 1982 קיימה רינגלהיים באלנטאון שבפנסילבניה מקבץ ראיונות שהדגימו גישות אלו. היא ראינה שלוש ניצולות מאושוויץ: ג'ודי פרימן, אולגה ריטר ורוז בור. בריאיון עם בור נכחה גם פרימן. זה יצר דינמיקה ייחודית: שתי הניצולות ישבו עם רינגלהיים סביב הרשמקול ומפעם לפעם אישרו או אתגרו זו את דברי זו או שאלו שאלות המשך. הריאיון מזכיר קבוצות להעלאת מודעות שהיו מקובלות בגל השני של הפמיניזם – הנשים דיברו על נושאים ועל רגשות שאולי נחשבו טאבו או נתפסו מבישים, אבל כשהיו זו בחברת זו, ורינגלהיים הביעה עניין ונכונות להאזין, הן סיפרו את סיפוריהן ללא הסתייגות.⁵⁰ בריאיון עם ריטר, לעומת זאת, נכח בעלה במשך כארבעים דקות, ונושאים רגישים רבים לא הועלו כל עוד היה שם.

בראיונות אלו הרהרו הנשים בפגיעות המינית שהרגישו. פרימן דיברה למשל על הפחד שלה מאונס באושוויץ: "זה הטריד אותי מאוד, מה אני אעשה אם יאלצו אותי לקיים יחסי

⁴⁷ Ringelheim, "The Split Between Gender and the Holocaust," p. 340

⁴⁸ Ringelheim, "Genocide and Gender," p. 2, Joan Ringelheim Papers, *USHMMA*, 3/14. בסופו של דבר רינגלהיים שאלה את צ'רניאקספאץ על האונס באמצע שנות התשעים. צ'רניאקספאץ אף כתבה עליו בגילוי לב בממזאר שלה משנת 2005. אנה הייקובה ואני שוחחנו על כך שבכל עדות תיארה צ'רניאקספאץ את האונס בדרך אחרת ולכן יש להמשיך לחקור את זיכרונותיה מהאלימות המינית שחוותה.

⁴⁹ הסוציולוגית הפמיניסטית שרנה גלוק עמדה בחזית הפיתוח של מתודולוגיות פמיניסטיות של היסטוריה שבעל פה. ראו: שרנה גלוק, "What's so Special about Women? Women's Oral History," *Frontiers* 2, 2 (Summer 1977), pp. 3–17; "Women's Oral History, the Second Debate," *Frontiers* 7, 1 (1983), pp. 1–2; Sherna Gluck and Daphne Patai (eds.), *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, New York: Routledge (1991).

⁵⁰ Anne M. Valk, "'Recalling Our Bitter Experiences': Consciousness Raising, Feminism, and Women's Oral History," in: Denise D. Meringolo (ed.), *Radical Roots: Public History and a Tradition of Social Justice Activism*, Amherst: Amherst College Press (2021), pp. 75–95

מין עם מישהו?"⁵¹ בניסיון לשפוך אור על הפחד הזה הסבירה פרימן שבמבט לאחור היא מזדהה עם דמותה של דניאלה ב"בית הבובות" של ק. צטניק. "אני בטוחה ש[הרומן] היה מבוסס על אמת" במה שנוגע לתיאורים של אלימות מינית של גברים גרמנים נגד נשים יהודיות במחנות.⁵² פרימן תיארה מקרים שבהם שומרים גרמנים "שיתדו" נשים במזון או בכגדים והן "נאלצו להסכים" ליחסי מין.⁵³ תחילה היססה פרימן לקרוא לזה אונס, אבל רינגלהיים ציינה שאפשר לראות בזה "צורה אחרת של אונס".⁵⁴ רינגלהיים ופרימן ניסו יחד לדייק בלשונן כשתיארו מקרים של כפייה מינית ואלימות. כששאלה רינגלהיים את ריטר על אונס בריאיון עימה הזכירה ריטר מייד את מעשי האונס ה"ברבריים" של הצבא האדום בזמן השחרור. רינגלהיים המשיכה לשאול: "האם הגרמנים אנסו או הטרידו מינית נשים יהודיות קודם לכן?"⁵⁵ ריטר טענה שהדבר לא היה אפשרי בגלל חוקי הראסנשאנדה. הסתירות בטענותיהן של הניצולות בעניין האלימות המינית נגד נשים יהודיות המחישו את הצורך במחקרים נוספים שיבחינו ביעילות בין סוגים שונים של אלימות מינית ויראו איפה ומתי התרחשה אלימות זו ולאילו קבוצות השתייכו הפושעים.

שלוש הנשים הזכירו גם את מה שהן כינו יחסים "לסביים" במחנות. בור אמרה: "רוב הנשים הגרמניות (האסירות) לא התעניינו בגברים, הן התעניינו זו בזו... הן היו לסביות!"⁵⁶ תיוג לא-ביקורתית זה עורר ברינגלהיים אינוחות ברורה. היא שאלה: "אתן חושבות שיחסים כאלה, בין שנכנה אותם לסביים ובין שלא, אתן חושבות שהם קרו בהרבה חלקים שונים של המחנות?"⁵⁷ בור ופרימן שתיהן חשבו שככל הנראה כן, אבל דחו את הרעיון שנשים יהודיות היו מעורבות ביחסים כאלה. הן דיברו גם על יחסים בין נשות ס"ס ובין אסירות במחנות. הרחקת הנשים היהודיות מיחסים אלו והלהיטות לומר שאסירות ושומרות

51 Oral History Interview with Judy Freeman, March 25, 1982, USHMM, Joan Ringelheim collection, 2007.416.11

52 שם. לדיון מהותי בהבדלים בין המיתולוגיזציה של אלימות מינית נגד נשים יהודיות ובין מציאות החיים, בייחוד בהתבסס על "בית הבובות", ראו: Pascale Bos, "Her Flesh is Branded: 'For Officers Only': Imagining and Imagined Sexual Violence against Jewish Women during Holocaust," in: Hilary Earl and Karl A. Schleunes (eds.), *Lessons and Legacies XI: Expanding Perspectives on the Holocaust in a Changing World*, Evanston: Northwestern University Press (2014), pp. 59–85; Pascale Bos, "Sexual Violence in Ka-Tzetnik's *House of Dolls*," in: Annette F. Timm (ed.), *Holocaust History and the Readings of Ka-Tzetnik*, New York: Bloomsbury (2018), pp. 105–138

53 .Oral History Interview with Judy Freeman, March 25, 1982, USHMM

54 שם.

55 Oral History Interview with Olga Ritter, May 25, 1982, USHMM, Joan Ringelheim collection, 2007.416.9

56 Oral History Interview with Rose Bour, May 25, 1982, USHMM, Joan Ringelheim collection, 2007.416.14; Claudia Schoppmann, "'This Kind of Love': Descriptions of Lesbian Behaviour in Nazi Concentration Camps," *Getuigen tussen geschiedenis en herinnering/Testimony between History and Memory* 125 (2017), pp. 82–90

57 שם.

גרמניות קיימו יחסים כאלה שיקפו הומופוביה מסוימת בתיאורי הניצולות, וייתכן שזו מנעה דיון נוסף. אף על פי כן, מסדרת ראיונות מוקדמת זו למדה רינגלהיים איך לנסח שאלות בעניין פעילות חרדי-מינית בראיונות עתידיים.

הכנס "נשים שורדות: השואה", 1983

רינגלהיים שקדה גם על עיצוב דמותו של הכנס "נשים שורדות: השואה", על ארגונו ועל מימונו. היא ואסתר כץ, אף היא עמיתה במכון, דאגו לארגן מקום שבו יוכלו הניצולות לדבר על חוויותיהן בציבור. הכנס התקיים בסטרן קולג' שבציריך ב-20–21 במרץ 1983. רינגלהיים שאפה שמשתתפות הכנס יעבדו בשיתוף פעולה על "פיתוח נושאים כלליים לראיון [ראיונות] שצפויים להניב חוויות של נשים ניצולות, להבדיל מחוויות של גברים ניצולים".⁵⁸ לכן הזמינה קהל מגוון מאוד, כולל ניצולים וניצולות, ילדיהם, חוקרות וחוקרים וחברות כמה חוגים פמיניסטיים (לסביים) מניו יורק. רבים מהבאים החזיקו בשתיים או יותר מזהויות אלו. רינגלהיים וכץ תכננו שלושה סוגים של מושבים: הראשון כלל הרצאות של חוקרות, שנועדו לסייע לקהל להתמצא בהקשר העובדתי וההיסטורי של השואה; השני כלל פאנלים בהשתתפות מנחה וקבוצה של ניצולות שהיו אמורות לענות על שאלות בהתבסס על ניסיון האישי; והשלישי כלל סדנאות, מפגשים אינטימיים יותר שבהם יכלו הניצולות ואחרים לחלוק מחשבות נוספות.⁵⁹

כשהרהרו הניצולות בייחודן של החוויות שחוו כנשים, שיתפו רבות מהן בזיכרונות על משמעויות שונות שקיבל המין בנרטיב האישי שלהן. צ'רניאק-ספאץ, שדיברה בפאנלים רבים, הייתה מוכנה לדבר בגילוי לב על יחסי מין בהסכמה ועל יחסי מין בכפייה. בפאנל על הגטאות, כשתיארה את המיניות אצל יהודים בטרזיינשטט, למשל, אמרה: "החשיבות של יחסי מין הייתה בהיותם אישור רבי-עוצמה לכך שאתה חי, שאתה נורמלי. אולי הייתה ביחסים תשוקה רבה יותר; הייתה בהם דחיפות".⁶⁰ זה היה רגע נדיר וחולף שבו תיארה ניצולה התגלמויות חיוביות של יחסי מין. רוב הזמן התמקדו הניצולות ברגשות של פגיעות מינית, אבל התובנה של צ'רניאק-ספאץ הרחיבה את תחום הדיון.

כיוון השיחות הושפע גם משאלות הקהל. אחת השאלות הייתה: "האם נשים פלרטטו עם השומרים?" הניצולה וההיסטוריונית גרטורד שניידר השיבה מייד על יסוד חוויותיה בגטו ריגה: "הן לא היו צריכות; השומרים אנסו אותך. לפלרטט היה להרוויח זמן או להשיג מזון".⁶¹ כבר מהמושב הראשון עוצבה הדינמיקה בין מארגנות הכנס, משתתפיו והקהל כך

⁵⁸ שם.

⁵⁹ Ringelheim, Prospectus, February 1, 1982, p. 7, Joan Ringelheim Papers, USHMM, 1/1.

⁶⁰ Joan Ringelheim and Esther Katz (eds.), *Proceedings of the Conference on Women Surviving: The Holocaust*, New York: Institute for Research in History (1983), p. 36.

⁶¹ שם, עמ' 47–48.

שיינתן מקום למחלוקות פרודוקטיביות ולייצור של ידע על נושאים שלפני כן סברו שלא הולם לדבר עליהם.

ניצולות נדרשו ישירות לרעיון שהשומרים הגרמנים לא תקפו מינית נשים יהודיות בגלל חוקי הראסנשאנדה.⁶² אחת הניצולות קבעה: "אנחנו הנשים והנערות היינו בנות מזל, כי חוק טוהר הגזע הגרמני היה אחד מחוקי הרייך שהכי הקפידו לקיים", ולכן הן היו מוגנות מאונס.⁶³ שניידר סתרה מייד קביעה זו: היא תיארה מערכת יחסים בין קומנדנט גרמני מקומי לאישה יהודייה ואמרה: "הוא שחוקק את החוק, ולכן הוא היה מעל ומעבר לראסנשאנדה", הוא חריג את עצמו.⁶⁴ במושב מאוחר יותר דיברה על העניין הזה גם ניצולה אחרת, ששמה לא צוין. לדבריה, היא הייתה עדה לכך שבמחנה העבודה בסקרז'יסקו-קמיננה (Skarżysko-Kamienna) שבפולין הכבושה היה שומר גרמני מסוים שהיה חוזר וחוטף נשים יהודיות. כשהיה בא בלילה לגטו, הסבירה, נשים "היו מורחות את פניהן בכלוך כדי לא להיראות טוב, כי היה ידוע בשביל מה הוא בא".⁶⁵ מאוחר יותר נשלחה אותה אישה לעבודות חפירה סמוך למחנה. שלא במתכוון מצאו הנשים של יחידת העבודה שלה את גופותיהן של נשים שנחטפו – מה שאישר מבחינתה ששומר זה ושומרים אחרים אכן אנסו את הנשים האלה ואחר כך רצחו אותן. סיפורה של אישה זו קרא תיגר על התעקשותן של ניצולות רבות שגרמנים לא אנסו נשים יהודיות או פגעו בהן מינית. הוא אף הזכיר לניצולים ולניצולות שאולי הם לא היו ערים לאלמות המינית כלפי הנרצחות.

במושבי השאלות-תשובות ובסדנאות היו חילופי דברים מתוחים כשמתפתות ניסו למצוא קשרים שהיו מי שסברו שהם "מחוק" להקשר של נשים והשואה – בייחוד כשנשאלו שאלות על "לסביות". באחד ממושבי השאלות-תשובות ניגשה בתיה באומן למיקרופון והצהירה:

אני פמיניסטית לסבית יהודייה. אני לא יודעת איך לשאול את השאלה, אבל אני מרגישה שיש לי אחריות כלפי הלסביות הרבות היושבות כאן בקהל היום ואני מקווה שאוכל לעשות עם כולכן צדק. מה שאני רוצה לומר הוא שאני לא מאמינה

⁶² ההיסטוריונית הלן סינרייך דחתה את המיתוס שחוקי הראסנשאנדה מנעו אונס של נשים יהודיות במאמרה: Helene Sinnreich, "‘And it Was Something We Didn’t Talk About’: Rape of Jewish Women During the Holocaust," *Holocaust Studies: A Journal of Culture and History* 14, 2 (Autumn 2008), pp. 1–22. ראו גם: Sonja M. Hedgepeth and Rochelle G. Saidel (eds.), *Sexual Violence Against Jewish Women During the Holocaust*, Waltham, Mass: Brandeis University Press (2010).

⁶³ Ringelheim and Katz, *Proceedings of the Conference*, p. 41.

⁶⁴ שם, עמ' 47.

⁶⁵ שם, עמ' 165. נשים רבות אחרות העידו על ההתעללות הזאת בסקרז'יסקו-קמיננה והראו שאונס היה נפוץ במחנות, כמתועד אצל Sinnreich, "And it Was Something We Didn’t Talk About," pp. 13–15.

שלא היו שום לסביות במחנות, בגטאות וכו'. הן התמודדו עם דיכוי כפול, כמו זה שאני וכנראה גם אחרות. בקהל מרגישות עכשיו, שהיהודים אפילו לא ראו אותן ושהדיכוי שלהן היה כזה שהיה עליהן להסתיר את מי שהן [...]. אני יודעת שהיו שם לסביות [...]. רצייתי רק לצאת בהצהרה הזאת כי אני סבורה שזה חשוב ואסור להתעלם מזה.⁶⁶

באומן, כמו לסביות רבות אחרות שנכחו בכנס, רצתה ללמוד על נשים יהודיות חד-מיניות בזמן השואה. בעיני אחדים ממתתפי הכנס נראה הנושא הזה לא-הולם, ואפילו אנכרוניסטי, כאילו הנשים האלה לא התקיימו כלל. בעוד מקצת הקהל הריע לבאומן, קמה אישה אחרת ואמרה שהיא רוצה לדבר בשם "הנשים שעוקרו ואינן יכולות להביא ילדים לעולם, בשם הנשים שהאפשרות הזאת נשללה מהן בדרך זו או אחרת" בזמן השואה, ורמזה בדבריה אלו שבשנות השמונים בחרו לסביות שלא ללדת ילדים.⁶⁷ רינגלהיים ניסתה להסיט את הדיון וביקשה שהשאלות לא יחרגו מנושא המושב. האישה עמדה על דעתה ואמרה, אגב אזכור המצווה התרי"ד של פקנהיים: "אינני חורגת ממסגרת [הדיון]. בואו לא ניתן לאדולף היטלר ניצחון שלאחר המוות!" לסיום אמרה: "התנגשות האידיאלים בין הפמיניזם שלנו ובין הירידה במספר הילדים היהודים פשוט גורמת לי לתהות".⁶⁸ לאחר מושב אחר של שאלות-ותשובות יצאה אותה אישה מהכנס בסערה, כשהיא עדיין כועסת על מה שכינתה השאלות של "הקבוצה הגאה". סוגיות מיניות-פוליטיות בנות הזמן, ובכלל זה הומופוביה אנטי-לסבית וחרדות בנוגע לעתיד המשפחה היהודית, עיצבו את השאלות שנשאלו או לא נשאלו על תולדות השואה בזירה הציבורית הזאת. חילופי הדברים האלה הראו עד כמה היה העניין טעון ומורכב.

בדבריה בפאנל על המחנות תיארה צ'רניאקספאץ את "היחסים הלסביים" באושוויץ על יסוד הדיון בלסביות במושב הקודם וכך השאירה את הנושא על סדר היום. ניצולה אחרת ניסתה להשתיק את הנושא: "יש לי אהדה לכל התנהגות מינית חריגה, כמו לסביות. אני לא מבינה למה הכנס הזה צריך לתת להן במה – הן יכולות להיפגש בכל הזדמנות אחרת. המטרה העיקרית שלנו כאן היא נשים והשואה. אני לא חושבת שהן ייהנו במיוחד אם נבחן את ההיסטוריה המינית שלהן".⁶⁹ ניצולה זו ביטאה עמדה שהייתה משותפת לרבות מן הניצולות בכנס: הן היו מוכנות לדבר על החוויות שלהן כנשים, אבל הרגישו שדיון במיניות, ובייחוד בפעילות חד-מינית, אינו הולם. במושב שחתם את הכנס הזכירה רינגלהיים לקהל הנוכחים ש"העלאת סוגיית הלסביות אין פירושה לדבר על

⁶⁶ Ringelheim and Katz, *Proceedings*, p. 73.

⁶⁷ שם.

⁶⁸ שם.

⁶⁹ שם.

מיניות בלבד. גם אם המינוח שלנו היום אינו הולם את המצב לפני ארבעים שנה, עלינו להיות רגישות לעניין ששואלים עליו".⁷⁰

העיתונאית ניצולת השואה מאשה ליאון ביטאה את רשמיה מן הכנס במאמר ב-*Forward* ומתחה ביקורת על מסגור האירוע: "במשרפות לא הבחינו בין גבר, אישה, ילד, ילדה, לסבית או סטרייטית – אדם מת רק פעם אחת רק משום שהיה יהודי. זה היה עניין בסיסי כל כך, עד שלא מתקבל על הדעת לקשר את התקופה ההיא לפוליטיקה פמיניסטית ולהעדפות מיניות".⁷¹ ליאון, כמו אוזיק ומבקרות אחרות, חשה שכלילת שאלות על נשים ומיניות תביא לידי רלטיביזציה של הקרבון היהודי. הערותיה אף הזהירו את קוראי *Forward* ששאלות על המיניות של קורבנות השואה וניצולות השואה עומדות כעת לדיון, ולדעתה לא כך צריך להיות. ידיעות אחרות בעיתונות, בייחוד אלו שנדפסו בפרסומים יהודיים פמיניסטיים, התלהבו מן האפשרות ללמוד עוד על נושאים אלו. הסיקור העיתונאי הראה שהכנס השיג אחת ממטרותיו העיקריות: להתחיל בשיחה לא רק בין חוקרי השואה אלא גם במגוון קהילות יהודיות אמריקאיות.

"סיכון כפול": כתב היד שלא פורסם

את הראיות מהכנס ומהראיונות שערכה קיבצה רינגלהיים לצורך העבודה על כתב היד של ספרה *Double Jeopardy: Women and the Holocaust* ("סיכון כפול: נשים והשואה"). במרץ 1993 היא שלחה את כתב היד הגמור למו"לים, אך קיבלה דחיות רבות. מו"ל אחד העיר "כבר יש לנו די ספרים על השואה", אף שלא היה בהם ולו אחד שהתרכז בנשים.⁷² לאחר ניסיונות רבים חדלה רינגלהיים לנסות להוציאו לאור.⁷³ כתב היד, על כל פנים, הוא מקור ראשוני מעניין כשהוא לעצמו כיוון שיש בו ניתוח של מחקרה בעשור הקודם. היא ניסתה לנקוט גישות מתודולוגיות שונות כדי להראות שמדיניות הנאצים כוונה במיוחד נגד נשים יהודיות. התוצאה הייתה ספר חסר לכידות שעוסק בנושאים שונים, מהדרת נשים מזיכרון השואה עד נרטיבים אישיים של ניצולות ונתונים סטטיסטיים על מספר הנשים שנרצחו בזירות שונות.⁷⁴ רינגלהיים לא ציינה בגוף הטקסט שהיא עצמה ערכה את הראיונות הכלולים בספר, אולי מתוך רצון להציג בו נקודת מבט "אובייקטיבית". היא אף לא הרחיבה את הדיבור על התיאוריות הפמיניסטיות הספציפיות שהשפיעו על עבודתה.

⁷⁰ שם, עמ' 181.

⁷¹ Masha Leon, "Women Surviving the Holocaust," *Forward*, May 27, 1983, p. 9

⁷² Joan Ringelheim, *Companions: The Strange and the Familiar*, Denver: Outskirts Press (2021), p. 96
Joan Ringelheim, "The Holocaust in My Life," in: Judith גס: ראו (eds.), *Her Story, My Story?: Writing About Women and the Holocaust*, Bern: Peter Lang (2020), pp. 47–60

⁷³ Ringelheim, *Companions*, p. 96

⁷⁴ לצורך החישובים הסטטיסטיים האלה היא הסתמכה על מסמכים מתוך Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, New Haven: Yale University Press (1961)

למרות מגבלותיו, כתב היד מייצג רגע בחקר השואה שבו חוקרות פמיניסטיות לא הסתפקו עוד בקריאה לכלילת נשים, אלא הציגו מסגרת מושגית חדשה לבחינת הכוחות שאפשרו את השואה. כדי לחקור את השואה ולספק לה הסברים, היא הביטה בשואה דרך עדרת הסקסיזם. היא טענה שיש זיקות שאין להכחישן בין סקסיזם ובין אנטישמיות, הראתה שלמדיניות המבנית הזאת הייתה השפעה על הדרכים שבהן נשים נרצחו ואחרות שרדו והסבירה את חשיבות המגדר. היא ציטטה מתוך "נשים ויחסים מגדריים בגזענות הנציונל־סוציאליסטית", כתב יד שלא פורסם מאת החוקרת הפמיניסטית הגרמנייה גיזלה בוק (Bock); הציטטה שפכה אור על מאמצי החוקרות הפמיניסטיות, אשר בהקשרים לאומיים שונים חשבו יחדיו להתערב בחקר השואה.

חלק גדול מתוכנו של הספר התרכז בסוגיות שנוגעות למין. רינגלהיים טענה ש"ההבדל הברור ביותר בין גברים לנשים ראשיתו במיניות".⁷⁵ היא הסבירה את הסכנות שנשקפו לנשים יהודיות הן כיהודיות הן כנשים. רבות מהן נבעו במידה רבה מפגיעות מינית:

לא מדובר בהיבט מרכזי של הבנת השואה בזמננו, אבל זה חלק חשוב בסיפורים של נשים רבות. השואה לא מחקה הבדלים בין המינים. לניצולות קשה לדבר על החוויות שלהן, אבל כשהן עושות כן לעדויות שלהן יש אופי נשי מובהק. הן מדברות על אונס, סחר במין, הריונות, הפלות וילדים. נשים רבות חוו צורות שונות של ניצול מיני והשפלה מינית או חששו מפגיעות כאלה. סיפוריהן חושפים רגשות משותפים של פגיעות מינית בשל היותן נשים ולא רק של סכנת מוות בשל היותן יהודיות. ראוי לחזור כאן על הצהרה של ניצולה: "היו לי שני אויבים: נאצים וגברים".⁷⁶

לטענת רינגלהיים, בין מיניות ובין המדיניות הג'נוסידית של הנאצים היה קשר הדוק ביותר, שהתבסס על התפיסה שהאישה היהודייה אינה מסוגלת לעבוד ואין לה ערך רבייתי. הפרק השני התמקד כמעט כולו בצורות שונות של אלימות מינית. רינגלהיים הסבירה שמספר רב של חוקרים וחוקרות וניצולות שעיימם שוחחה מאז סוף שנות השבעים הציחו שלא במתכוון מיתוסים רבים, ובייחוד טעו בכך שהתמקדו אך ורק בשאלה אם שומרים גרמנים פגעו מינית בנשים יהודיות או לא. הפרק הדגיש שלא רק גרמנים נקטו צורות שונות של אלימות מינית, ושהייתה אלימות מינית גם בקרב האסירים. רינגלהיים הסתמכה על עדותה של צ'רניאקספאץ כדי להבחין בין "שלושה מצבים שונים שבהם היה למיניות תפקיד".⁷⁷ צ'רניאקספאץ העידה על מקרה אחד בטרזיינשטט שבו השתמשה במיניות שלה כאסטרטגיה להשגת גישה למשאבים; במקרה אחר היא הצליחה לחמוק ממפגש מיני

⁷⁵ Joan Ringelheim, "Double Jeopardy: Women and the Holocaust," unpublished manuscript, pp. 38–39, Joan Ringelheim Papers, *USHMMA*, 3/8

⁷⁶ שם, עמ' 46.

⁷⁷ שם, עמ' 48.

לא־רצוי עם שומר ס"ס באושוויץ; המקרה השלישי שהעידה עליו היה האונס שלה עצמה בידי אסיר אחר. תשומת הלב שנתנה רינגלהיים לשלושת סוגי המפגשים הקנתה מורכבות לרעיונות פשטניים בדבר צורות של אלימות מינית.

כדי להדגיש שנשים פחדו מאונס בכל האתרים האלה (גטאות, מחנות ומקומות מסתור) כללה רינגלהיים בספר ריאיון בולט שלה עם הניצולה ג'ינה זק. זק העידה על האלימות המינית של השומרים הגרמנים בגטו ורשה וסיפקה דוגמה לשומר גרמני שהיה אונס ורוצח נשים צעירות. בריאיון תיארה זק את ניסיונותיה של אימה להגן עליה מפני סכנה זו: "הייתי ילדה יפה [...], היה לי עור נהדר, עדין ואפרסקי [...]. אני זוכרת שאימא שלי וחברה שלה [...] הכינו משחה מקמח ומים ומרחו אותה עליי כדי שהעור שלי ייראה לבן מתקלף".⁷⁸ במילים אחרות, נשים רבות היו ערות לסכנה וניסו להגן על בנותיהן מתוך הנחה ש"יפייין" יהפוך אותן ליעד. סיפורים על הפחד מאונס הבליטו כמה הוא היה נפוץ.

רינגלהיים הבליטה בעיקר את האלימות המינית, שהייתה לדבריה יסוד קבוע בחייהן של נשים, אבל הדגישה שהייתה גם תשוקה מינית שלא הייתה כרוכה באלימות מינית. במחקרים קודמים שלה הדגישה רינגלהיים את החשיבות שנודעה לחברויות בין נשים בגטאות ובמחנות, ובכתב היד הזכירה שכמה מהחברויות האלה התפתחו לכלל יחסים מיניים. היא כתבה: "קרוב לוודאי שיחסים הומוסקסואליים רווחו יותר מכפי שרוב הניצולות מוכנות להודות".⁷⁹ אף אחת מהנשים שראיינה לא דיווחה לה שקיימה יחסים חד-מיניים בעצמה, אבל רבות אמרו שהיו עדות ליחסים כאלה בין נשים אחרות. רינגלהיים התחילה לחפש ראיות ליחסים חד-מיניים בין נשים. היא זיהתה מקרה אחד כזה בעדות בשפה הגרמנית שמסרה מרגריטה גלאס־לרסון (Glas-Larsson), אישה יהודייה ששרדה מטרוזיינשטט ומאושוויץ. בזמן שהייתה באושוויץ נדבקה גלאס־לרסון בטיפוס, נשלחה למרפאה ובסופו של דבר התחילה לעבוד בה. במרפאה היא התאהבה ב"זקנת המחנה" אורלי רייכרט־ואלד (Reichert-Wald), קומוניסטית גרמנייה שנכלאה במחנה.⁸⁰ רינגלהיים התרכזה בהצהרה של גלאס־לרסון בדבר "הצורך שלה ברוך" במחנות: "אורלי הייתה האהבה הגדולה שלי ואינני מתביישת לומר זאת".⁸¹ אומנם מדובר בדוגמה אחת, אבל בחירתה של רינגלהיים לכלול את הסיפור הזה בכתב היד שלה מעידה על מסירותה לנושא הייצוג של יחסים חד-מיניים בהיסטוריה של השואה.

⁷⁸ Oral History Interview with Gina Sack, August 25, 1983, *USHMMA*, Joan Ringelheim collection, 2007.416.4

⁷⁹ Ringelheim, "Double Jeopardy," p. 65

⁸⁰ ההיסטוריון גרהרד בוץ (Botz) ראיין את גלאס־לרסון ופרסם את שיחותיהם בגרמנית המקורית. צ'רניאק־ספאץ תרגמה את הריאיון לאנגלית לשימושה של רינגלהיים. "Lesbians and the Holocaust" notes, Joan Ringelheim Papers, *USHMMA*, 4/6

⁸¹ שם; Schoppmann, "This Kind of Love";

שילוב נשים, מגדר ומיניות במוזיאון ארצות הברית לזכר השואה

בשנת 1991 מונתה רינגלהיים למנהלת המחקר של תצוגת הקבע במוזיאון ארצות הברית לזכר השואה. השפעתה הייתה מצומצמת מכפי שאולי משתמע מהתואר, שכן היא לא נמנתה עם צוות התכנון. ה"עלילה" של תצוגת הקבע אושרה עוד בשנת 1988, כך שהיא נדרשה לעבוד בגבולות נוסח אחד של הנרטיב הניטרלי מאוד מבחינה מגדרית שבמשך שנים רבות קראה עליו תיגר.⁸² יתרה מזו, החלטות בעניין פריטים רבים שייכללו בתצוגת הקבע כבר התקבלו בוועדות. אדוארד ליננטל טען שגבולותיו של זיכרון השואה נבחנו, פונונו והוגדרו בשלב הקמת תצוגת הקבע, כאשר נערכו דיונים על זהות הפריטים שייכללו בה.⁸³ כשהחלה רינגלהיים להיות מעורבת במקצת הדיונים האלה כבר לא היו לה הזדמנויות רבות להרחיב את הגבולות כדי לכלול בתצוגת הקבע נקודות מבט נשיות ועניינים שקשורים למיניות. למשך זמן קצר שקל צוות התכנון לכלול בה "חדר נשים", אבל רינגלהיים התנגדה לרעיון זה בטענה שזו "גטואיזציה" של ההיסטוריה של הנשים. היא טענה שתחת זאת יש לכלול סוגיות של נשים בכל חלקי תצוגת הקבע.⁸⁴

עימות מרכזי אחד בראשית דרכה של רינגלהיים במוזיאון התפתח כשחברי ועדת התוכן התווכחו אם להציג בו את שְׁעָרֵן הגזוז של נשים קורבנות אושוויץ. בטרם הגיעה רינגלהיים סברו רבים מחברי הוועדה שהצגת השיער תמחיש את הדדהומוניזציה של קורבנות השואה. שתי ניצולות שהיו חברות בוועדה לא תמכו בכך וטענו שהצגת השיער תבטא "חוסר רגישות ופגיעה בזהות הנשית".⁸⁵ ניצולות רבות ראו בשיער היבט מרכזי של נשיות, ותגובותיהן שיקפו אפוא את ההרגשה שגזיזתו ואחר כך הצגתו הן עצמן צורה של פגיעה מינית. רינגלהיים, על כל פנים, ציינה בישיבה הראשונה שלה בוועדה שתצוגת השיער "תהיה אחד המקומות היחידים בתערוכה שיתמקדו במה שנעשה לנשים" ולכן היא תומכת בה.⁸⁶ תשעה מחברי הוועדה הצביעו בעד, ארבעה נגד, אבל שתי הניצולות המשיכו להיאבק נגד החלטה זו. בסופו של דבר, השיער לא הוצג.⁸⁷

רינגלהיים התמקדה גם בשאלה איך תוצג בתערוכת הקבע הרדיפה של הומוסקסואלים ולסביות (אבל לא בהכרח של יהודים כאלה). בשנת 1991 פרסם המוזיאון בכתב העת הפמיניסטי הפרוגרסיבי *Bridges* הודעה בזו הלשון:

⁸² Linenthal, *Preserving Memory*, p. 139

⁸³ שם.

⁸⁴ Joan Ringelheim lecture, "Gender and Genocide: Women in the Holocaust" at the Holocaust Museum Houston, 2002, Joan Ringelheim Papers, *USHMMA*, 6/18

⁸⁵ שם.

⁸⁶ שם, עמ' 214.

⁸⁷ במקום זה הוצג תצלום של השיער. ערמות השיער שהושאלו ממוזיאון אושוויץ-בירקנאו, אוחסנו עד 2012 מחוץ למוזיאון, ואחר כך הוחזרו לאושוויץ-בירקנאו.

מוזיאון ארצות הברית לזכר השואה מתוכנן [להיפתח] בווינגטון. בקבוצות הקורבנות שייכללו בתצוגות יהיו גם לסביות והומוסקסואלים. המוזיאון זקוק למסמכים, למכתבים, לתצלומים ולכל חומר אחר משום שאין לו חומרים לסביים/הומוסקסואליים רבים. ייתכן שאף ייערכו ראיונות בעל פה עם לסביות והומוסקסואלים ניצולי השואה.⁸⁸

המוזיאון עשה מאמצים לאסוף פריטים ועדויות של קורבנות וניצולים הומוסקסואלים ולסביות, אבל התקשה למצוא חומרים אלו. רינגלהיים המליצה למוזיאון לשכור את קלאוס מילר (Müller), היסטוריון גרמני שהתמחה בהיסטוריה של הומוסקסואלים באירופה.⁸⁹ המוזיאון שכר אותו ביוני 1992. בזכות הידע שלו על ארכיונים גרמניים ואירופיים אחרים והגישה שהייתה לו אליהם, הוא החל לאסוף מהם חומרים רלוונטיים.⁹⁰ מילר ורינגלהיים פעלו לכלול בתערוכת הקבע גם לסביות ופירוטו מאילו בחינות הן לא נרדפו באותה דרך שבה נרדפו גברים הומוסקסואלים.⁹¹ בפרויקט תעודות הזהות של המוזיאון, למשל, הם יצרו פרופילים של שבעה גברים הומוסקסואלים ואישה לסבית אחת.⁹² בניסיון להראות שהמוזיאון מתאמץ לכלול קורבנות הומוסקסואלים ולסביות ניתן למילר סיפור תקשורתי בפרסומים רבים וסופר על מאמציו כ"היסטוריון הומוסקסואל מוצהר" שעובד במוזיאון ארצות הברית לזכר השואה בזמן משבר האיידס. אלא שמילר היה מוכר כ"הומוסקסואל מוצהר", ואילו בעבור רינגלהיים זה היה מורכב יותר, שכן בזמן העבודה שלה במוזיאון היא לא הייתה גלויה כמוהו בעניין זהותה הלסבית. עם זאת, לקשרים האישיים שלה עם ארגונים מרכזיים של הומוסקסואלים ולסביות ועם חבריהם הייתה השפעה מכרעת על הניסיונות לזהות ניצולי שואה קוויריים כדי לראיין אותם.

לאחר פתיחת המוזיאון באפריל 1993 החלו מבקרים לפרסם מאמרים על ביקוריהם בתערוכת הקבע. כתב העת *Ms.*, כתב עת פמיניסטי כלל-ארצי, ביקש בנובמבר 1993 מאנדריא דבורקין לבקר במוזיאון ולכתוב מאמר על רשמיה. המאמר "הנשכחות: החיפוש אחר נשים במוזיאון לזכר השואה" פורסם ב-1994 ומתח ביקורת קשה על היעדרה של הכרה בחוויות נשים בתערוכת הקבע. דבורקין טענה שהנשים היו "בלתי נראות מבחינה מושגית" – אומנם הן נכחו בתצלומים, אבל לא ניתן להן קול, וחסר ניתוח של חוויותיהן הייחודיות. היא כתבה:

⁸⁸ "Community Bulletin Board," *Bridges* 2, 2 (Fall 1991/5752).

⁸⁹ W. Jake Newsome, *Pink Triangle Legacies: Coming Out in the Shadow of the Holocaust*, Ithaca: Cornell University Press (2022), p. 187.

⁹⁰ קלאוס מילר, שיחה עם המחברת, 6 בדצמבר 2022.

⁹¹ Erik N. Jensen, "The Pink Triangle and Political Consciousness: Gays, Lesbians, and the Memory of Nazi Persecution," *Journal of the History of Sexuality* 11, 2 (2002), pp. 319–349.

⁹² שם.

הלכתי למוזיאון ארצות הברית לזכר השואה ובאמתחתי שאלות על נשים. היכן נאנסו, איך נאנסו וכמה נאנסו? היכן אולצו נשים לעבוד בזנות? איך? מה היה מספרן? בתי הבושת במחנות עבודה ובמחנות ריכוז – איפה הם היו? מי היו הנשים? מי ביקר בהם? היכן עשו בנשים ניסויים רפואיים? באיזה אופן? מה היה מספרן? מה היו התוצאות? מי היו האסירות ברוונסבריק, מחנה לנשים ממגוון ארצות כבושות, שבשלב מוקדם יותר של שלטון היטלר נכלאו בו אסירות פוליטיות, זונות ולסביות גרמניות? איך הן הגיעו לשם? מה קרה להן? מה בדיוק נעשה לנשים יהודיות באושוויץ-בירקנאו או לנשים היהודיות שהוחזקו בברגן-בלזן ב-1944? איך הצטלבו שנאת יהודים ושנאת נשים – לא באופן מופשט, אלא בגופן של נשים? כיצד אורגן הסדיזם כנגד נשים יהודיות? איך הובע?⁹³

רבות מן השאלות האלה דמו להפליא לכמה מהשאלות ששאלה רינגלהיים עשר שנים קודם לכן. ייתכן אפילו שדבורקין ורינגלהיים שוחחו בעבר על כמה מהן. עוד כתבה דבורקין שבשני העשורים האחרונים למדו פמיניסטיות "איך לדבר עם נשים שנאנסו, נסחרו לזנות ועונו – מה הן צריכות כדי שיוכלו לדבר, איך להאזין להן". לדעתה, המוזיאון היה צריך להפיק תועלת מההתערבויות של הפמיניסטיות האלה ולכלול מידע על אלימות מינית במקום להתעלם ממנה.⁹⁴

לרינגלהיים הייתה הקריאה במאמר זה קשה במיוחד. כששוחחו השתיים בטלפון האשימה דבורקין את רינגלהיים ושאלה אותה איך, כפמיניסטית, יכלה לתת לדבר זה לקרות. היא שאלה את רינגלהיים: "לא היה לך יותר כוח מכפי שאני רואה?"⁹⁵ עשר שנים אחר כך אמרה רינגלהיים על דברים אלו: "זה ממש ייסר אותי. ניסיתי, אבל ברור שלא הצלחתי."⁹⁶ לאחר שהתפרסם מאמרה של דבורקין שאלו אותה עמיתיה במוזיאון מה דעתה עליו. היא לא הסכימה עם כל קביעותיה של דבורקין, אבל הכירה בכך שדבורקין "צדקה בדבר המחסור העצום בהתייחסות לנשים".⁹⁷ באותם רגעים מורכבים ורבי-ממדים של תגובות-נגד הצטמצמו סוגיות סבוכות לכדי כעס על רינגלהיים ורגשות מעורבים כלפיה הן מצד פמיניסטיות כמו דבורקין הן מצד כמה מעמיתיה ועמיתותיה במוזיאון. אף שרינגלהיים ניסתה אין ספור פעמים לכלול סוגיות שקשורות לנשים, למגדר ולמיניות הן באקדמיה הן במוזיאון, היא התמודדה עם ביקורת חוזרת ונשנית מצד גורמים רבים בנוגע לאופן שבו שילבה פמיניזם בעבודתה.

93 Andrea Dworkin, "The Unremembered: Searching for Women at the Holocaust Memorial Museum," *Ms. Magazine* V, 3 (November/December 1994)

94 ש.ם.

95 .Ringelheim lecture, "Gender and Genocide"

96 ש.ם.

97 ש.ם.

סיכום

בזמן שנותר עד תום הקריירה של רינגלהיים במוזיאון הוסיפו להתעצב השאלות ששאלו היסטוריונים ועובדי המוזיאון על מיניות והשואה בהשפעת הקשרים שונים. חוקרות וחוקרים רבים מאוד זיהו מאז את שנות התשעים של המאה העשרים כנקודת מפנה מרכזית. דוריס ברגן כתבה בעניין זה: "לעניין העצום באונס המונים, שהתעורר בשנות התשעים בעקבות המלחמות בקרואטיה ובבוסניה-הרצגובינה, הייתה השפעה מכרעת על ההכרה בנשים שהותקפו מינית כקורבנות של פשעי מלחמה ועל פתיחת דיון בנושאים שנחשבו זמן רב נושאים שאי אפשר לדבר עליהם".⁹⁸ עבודתה המוקדמת של רינגלהיים מראה שהדיון שלה באותם נושאים "שאי אפשר לדבר עליהם" כעשר שנים לפני אותה נקודת מפנה התאפשר בזכות פעילותה ברשתות פמיניסטיות, השתתפותה בדיונים מחקריים והאקטיביזם שלה בסוף שנות השבעים ובתחילת שנות השמונים. כיוון שהחלה בעבודתה כבר בשנים אלו, עמד לרשותן של ניצולות אחדות די זמן לספר, לספר מחדש ולבחון מחדש היבטים בחוויות שלהן הקשורים למיניות. פרק הזמן הזה אפשר להן לעשות זאת בקצב שלהן, ולא להישאל על כך בפעם הראשונה באמצע שנות התשעים.

הנושאים שהעלו רינגלהיים ואחרות בשנות השבעים והשמונים הוסיפו להתפתח בעשורים הבאים הן באקטיביזם הן במחקר, ובכלל זה במחלקות שונות של מוזיאון ארצות הברית לזכר השואה. למשל, מכון המחקר של המוזיאון קיים בשנת 2004 סדנה מתקדמת על "מגדר והשואה" בהשתתפות היסטוריוניות והיסטוריונים מובילים שעסקו בנושאים אלו במחקרם. רינגלהיים השתתפה בסדנה, אבל כיוון שהייתה עובדת של המוזיאון לא הייתה אמורה להיות אחת המשתתפות העיקריות. הסדנה עצמה חזרה והעירה התנגדות לגישות פמיניסטיות ללימוד השואה – גם יותר מעשרים שנה אחרי חקירתה הראשונית של רינגלהיים עדיין היה הנושא שנוי במחלוקת ועוד היו היסטוריונים שלא ראו בו שדה מחקר משני לגיטימי. סיפורה של רינגלהיים מבהיר שחוקרות וחוקרים שעסקו בשאלות בוערות אלו עבדו עוד עשורים רבים בתנאים קשים, ובהם הגבלות כספיות, היעדר תמיכה מוסדית ובורות של ההיסטוריוגרפיה המיינסטרימית בנושא המגדרי.

במחלקה לתיעוד בעל פה שאלו המראיינים והמראיינות, בהכוונתה של רינגלהיים, שאלות על עניינים שקשורים למיניות ברגעים המתאימים בריאיון. רינגלהיים קיימה מטעם מוזיאון ארצות הברית לזכר השואה יותר ממאה ראיונות עם ניצולים וניצולות, ובראיונות

⁹⁸ Doris Bergen, "Sexual Violence in the Holocaust: Unique and Typical?," in: Dagmar Herzog (ed.), *Lessons and Legacies VII: The Holocaust in International Perspective* Zoë Waxman, "An Exceptional Genocide? ראו גם: (2006), pp. 179–200, on p. 180 Sexual Violence in the Holocaust," in: A. E. Randall (ed.), *Genocide and Gender in the Twentieth Century: A Comparative Survey*, London: Bloomsbury Academic (2015); Pascale Bos, "Feminists Interpreting the Politics of Wartime Rape: Berlin, .1945; Yugoslavia, 1992–1993," *Signs* 31, 4 (Summer 2006), pp. 995–1025

שלה המיניות הועלתה כנושא שיחה אפשרי. כך היא עיצבה ארכיון שונה מאלו של מיזמים בולטים אחרים לתיעוד בעל פה, שמתדולוגיית הראיונות שלהם לא כללה שאלות שקשורות במיניות. בשנים האחרונות כבר מוכנים האוצרים במוזיאון ארצות הברית לזכר השואה לבחון דרכים לשלב עניינים שקשורים למיניות בתצוגת הקבע המעודכנת שלהם.⁹⁹ המוזיאון אף יצר לאתר שלו "לחוות את ההיסטוריה" (Experiencing History) כמה חומרים חינוכיים על סוגיות שקשורות לנשים, למגדר ולמיניות, ואירח סמינרים לאנשי אקדמיה על ההוראה של נושאים אלו, כולל הסמינר הפקולטתי על שם קורט ואלזה זילברמן בשנת 1982, בהוראת החוקרות הפמיניסטיות אטינה גרוסמן ודורוטה גלובקה.¹⁰⁰

הואיל ומגדר, מיניות ואלימות מינית בזמן מלחמה ורצח עם חזרו לתפוס מקום מרכזי בתקשורת והם עדיין מעוררים מחלוקת, מועיל לזכור שהגישות שנקטו רינגלהיים וחוקרות פמיניסטיות אחרות במחקריהן היו תלויות זמן והקשר. הגישות של פמיניסטיות כמו רינגלהיים משמשות תזכורת לצורך בתיעוד צורות שונות של מיניות ושל אלימות מינית כדי להבין את הפרקטיקות, ההשפעות והמשמעויות של מעשים שונים אלו בהקשרים של רצח עם, מלחמה ועימותים ככלל. אונס, בהיותו "נשק המשמש במלחמה וברצח עם", זוכה לעיקר תשומת הלב, אבל עבודתה של רינגלהיים מבליטה את המורכבות של היבטים אחרים של מיניות ושל אלימות מינית, שהתעלמו מהם בדרך כלל.¹⁰¹ מחקר מוקדם זה גם מבליט עד כמה יכולות דעותיהן ושאלותיהן של ניצולות ואקטיביסטיות לתרום לדיון המחקרי. כחוקרות שפועלות היום יהיה בכך כדי לעזור לנו להוסיף ולהתעמק בהשפעת הרגע שאנחנו נמצאות בו על השאלות שאנחנו שואלות (ועל אלו שעדיין אינן נשאלות).

⁹⁹ Annette F. Timm, "The Challenges of Including Sexual Violence and Transgressive Love in Historical Writing on World War II and the Holocaust," *Journal of the History of Sexuality* 26, 3 (September 2017), pp. 351–365. אנט טים כתבה על הפעולות שנקט המוזיאון כדי לשלב את הנושאים האלה בחומרים החינוכיים שלו ובתערוכת הקבע המעודכנת: "האוצרים מתכננים לשים דגש רב יותר על רדיפת הומוסקסואלים ועל צורות שונות של אלימות מינית".

¹⁰⁰ ראו באתר מוזיאון ארצות הברית לחקר השואה: "Gendered Experiences of Jewish Persecution," *Experiencing History: Holocaust Sources in Context*. <https://perspectives.ushmm.org/collection/gendered-experiences-of-jewish-persecution>

¹⁰¹ Carol Rittner and John K. Roth (eds.), *Rape: Weapon of War and Genocide*, St. Paul, MN: Paragon House (2012)